SCHUILPLAATS DE VELUWE

Wolter Noordman

De vluchtlijnen voor geallieerde piloten
1942-1945

Wolter Noordman

SCHUILPLAATS DE VELUWE

Uitgeverij Omniboek

INHOUD

Voorwoord 7

DEEL I
Inleiding periode 1942 – augustus 1944. De inzet van mensen die hulp verleenden aan hen die gezocht en vervolgd werden 11
1. Het verzet op de Veluwe 13
2. Van Oldebroek naar Gibraltar 25
3. Neville Aubrey Fearneyhough 62
4. De ervaringen van Ilse en Max Glaser 71
5. In vier maanden van Haulerwijk naar Parijs 81
6. John Justice. Mijn ontsnapping uit bezet Europa 85
7. Geheim agent Dick Kragt op missie in Nederland 110
8. Drie vliegers van de 'Salvo Sal' vanuit Friesland naar het zuiden 120
9. De ondergang van de Crazy Horse 131
10. Eugene Glisynski en William Lalley 137
11. Robert Bailey springt boven Renswoude 162
12. De vlucht van Floyd Evans Ragsdale en George Palmer Paulk 171
13. Fisher, Mallard en Herman 181
14. Robert Gelfand en Lawrence McElroy 187

DEEL II
Inleiding periode september 1944 – mei 1945. Een trektocht over de Veluwe op weg naar de vrijheid 197
15. Walter L.F. Randall 199
16. De ontsnapping uit het Sint Antonius Ziekenhuis 235
17. Vanaf station Hattemerbroek op zoek naar hulp 240
18. Davies ontmoet Davies 250
19. Gliderpiloot Bernard John Frederick Haller 268
20. James Hardy 273

21. Tex Banwell 290
22. Samuel Pete Walsh en Thomas Murphy 296
23. De ervaringen van Alexander W. Lipmann-Kessel 307
24. Ignacy Olszewski haalt na vijftig jaar herinneringen op 320

Dankwoord 333
Bronnen 335
Personen en instellingen *335*
Geraadpleegde literatuur *341*
Geraadpleegde archieven en particuliere collecties *343*
Afbeeldingen *347*

VOORWOORD

In het hart van de Veluwe liggen een aantal plaatsen, die in oorlogstijd als onderduikadres fungeerden voor geallieerde militairen. Gevlucht na de crash van hun vliegtuig of van een krijgsgevangentrein gesprongen of ontsnapt uit een hospitaal in Nederland. Ook joden die zich moesten melden vonden er een gastvrije schuilplaats.

Een aantal van hen kwam terecht in dorpen en buurtschappen niet ver van Apeldoorn, zoals Garderen, Barneveld, Voorthuizen, Hoenderloo, Staverden, Vierhouten, Epe, Heerde, Stroe, Kootwijk, Kootwijkerbroek, Nieuw-Milligen en Assel.

De geallieerde militairen probeerden vanuit deze omgeving verder te trekken naar bevrijd gebied. De meesten werden tijdens hun vlucht alsnog gearresteerd door Duitse infiltranten in de ontsnappingslijnen. Zij werden in België en Frankrijk opgepakt en belandden alsnog in een krijgsgevangenkamp. Slechts enkelen bereikten bevrijd gebied. Anderen bleven echter op hun schuiladres en beleefden daar de bevrijding.

Een belangrijk document waarop een gedeelte van deze verhalen is gebaseerd is het 'gastenboek' van dokter J.P. Kruimel die in Garderen het huis De Ruif bezat. Hij was in het verzet beter bekend onder de naam 'Oom Joop'. De geallieerden kenden hem onder de naam 'Uncle Joe' of 'Joe Smith'. In dit gastenboek noteerden veel onderduikers vanaf 1943 een afscheidswoord als dank voor de verleende gastvrijheid.

Even belangrijk zijn de gegevens die gevonden werden in het archief van de familie Eskes. Dirk Eskes gebruikte in het verzet de schuilnaam 'Alex'. Dat Eskes en Kruimel in het verzetswerk veel met elkaar optrokken, blijkt wel uit het feit dat uit beide bronnen dezelfde namen naar voren komen. De lijst met namen van de geallieerden die door de familie Eskes zijn geholpen, is wat langer dan die van Kruimel.

De hulp die aan deze geallieerden werd verleend, was zorgen voor onderdak, voedsel, kleding, vervalste persoonsbewijzen en vervoer. Alhoewel het gastenboek van 'Oom Joop' de indruk kan wekken dat alle genoemde geallieerden daar ook daadwerkelijk waren ondergebracht, bleek uit onderzoek dat dit niet het geval is geweest, op enkele uitzonderingen na. De Engelse vlieger Fearneyhough is enkele weken in het huis van dokter Kruimel geweest en een aantal para's verbleven er enige dagen in het najaar van 1944. De anderen werden op adressen in de omgeving ondergebracht, onder meer bij de familie Eskes in Nieuw-Milligen, boer Bos en Thijs Foppen in Staverden, Nol Burger in Garderen, G.J van den Top in Stroe, H.J. Elbertsen in Hoenderloo, J. van Oldenbarneveld in Kootwijk, familie Westerwoudt in Assel en baron Mackay in Harskamp.

Ook in het archief van de familie Van Eysinga uit Elspeet zijn een aantal interessante gegevens te vinden. De voornaamste bron is het dagboek dat is geschreven door de gouvernante van jonkvrouw Ima van Eysinga, Liesbeth Verweij. Hierin komen ook namen voor van een aantal geallieerden, die enige tijd bij hen, maar ook in die omgeving waren ondergedoken, onder andere in de boswachterswoning Kijkuit in het Leuvenumse Bos bij Hulshorst. Het ging hierbij om ontsnapten uit de Koning Willem III-kazerne, zoals John Haller, Tom Murphy, James Hardy, Sammy Walsh, Lipmann-Kessel, Cerediq Longland, Allenby en Allan. Het is een haastige krabbel, maar er zijn ook indringende gedichten en een langere lijst met namen. Deze achtergelaten tekenen van leven waren voor mij een drijfveer om op zoek te gaan naar de mensen die ze geschreven hadden en hun ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op zoek naar het verhaal van deze onderduikers op de Veluwe.

Vaak waren deze achtergelaten berichten geschreven om contact met hun familie te kunnen opnemen zodra de oorlog voorbij zou zijn. De onderduikers wisten immers niet hoe de oorlog voor hen zou aflopen. Zouden zij wel in leven blijven? Dit soort berichten werden daarom vaak op meerdere plaatsen achtergelaten. Bij een eventuele vermissing was er dan altijd een spoor te volgen naar mensen die misschien iets konden vertellen.

De gegevens werden ook wel gebruikt om via zendercontact met Engeland de identiteit van vliegers te kunnen controleren. Soms moest men vindingrijk zijn om een hoogzwangere vrouw in Engeland te berichten dat haar man nog in leven was, ondanks de officiële vermissing. Het verzet was bijzonder tevreden, toen bleek dat dit zelfs met medewerking van het Duitse Rode Kruis lukte! Zo is in dit boek te lezen hoe Neville Fearneyhough in mei 1943 op zijn eigen manier in het Duits verwoordde, dat hij nog in leven was.

Ook is er een bedankje te vinden voor de genoten gastvrijheid, zoals door Earl Price geschreven op 7 september 1942. Hij was onderweg in Frankrijk

op de dag dat hij 21 jaar werd. Het gastenboek van dokter Kruimel en het archief van de familie Eskes bevatten veel uiteenlopende notities, afkomstig van onderduikers, meestal geallieerden, maar ook joden en hun helpers. Die helpers stuurden elkaar soms berichten, met gebruik van schuilnamen. Sommigen hielden agenda's bij, waarin met codes werd gewerkt. Veel van deze teksten heb ik een plaats gegeven in dit boek, vaak in hun eigen verhalen. Het zijn stille getuigen van een roerige tijd, waarin de auteurs van die berichten gezocht werden. Het is mooi dat het bewaard is gebleven, maar in die tijd was het in feite levensgevaarlijk!

De ervaringen van een aantal mensen die een gastvrij onderdak vonden op de Veluwe zijn opgenomen in dit boek. In een aantal gevallen betreft het overigens niet alleen de Veluwe, maar ook de rest van Nederland en soms zelfs het buitenland.

DEEL I

INLEIDING

Periode 1942 – augustus 1944
De inzet van mensen die hulp verleenden aan hen
die gezocht en vervolgd werden.

Zoals in het voorwoord aangegeven is het werk van met name twee personen in de omgeving van Garderen van groot belang geweest voor mijn boek. Deel I begint dan ook met een overzicht van de activiteiten van de chirurg J.P. Kruimel en de huisarts Dirk Eskes, die elkaar ontmoetten in het najaar van 1942. Beiden werden inmiddels gezocht door de bezetter en waren op de vlucht.

Een aantal van de verhalen in dit deel gaan, in tegenstelling tot mijn vorige boek *Ondergedoken op de Veluwe*, verder dan de landsgrenzen.

Op hun vlucht richting Spanje zijn de meeste vliegers opgepakt in Antwerpen, Brussel en Parijs. Uit gegevenswisseling met een expert op dit gebied, de Canadees Michael Moores LeBlanc, is mij inmiddels gebleken dat de infiltratie in de vluchtlijnen een behoorlijke vlucht had genomen in met name België en Frankrijk en in Nederland in mindere mate.

Je zou denken dat er een spel werd gespeeld, gezien de aantallen personen die werden opgepakt en de enkelen die Spanje wisten te bereiken. Wellicht gebeurde dit om bij de geallieerden de indruk te wekken dat hun vluchtlijnen toch wel werkten; een aantal vliegers mocht dan ontsnappen.

Naast de vliegerverhalen is het me gelukt de nabestaanden van joden terug te vinden, die ook hun gedichtjes hebben achtergelaten in het gastenboek van dokter Kruimel en soms gelijktijdig met de vliegers in de onderduik zaten. Dit zijn Frank Groen, zoon van Albert Sydney Groen en Yvonne Goldstein, de dochter van Max en Ilse Glaser uit Utrecht. Ten slotte Derk Fromm in de VS, zoon van Marianne Happ. De rest van het gezin Happ is in het huis van Kruimel opgepakt en in het Duitse vernietigingskamp Sobibor omgebracht.

Een bijzonder verhaal is de crash van twee Amerikaanse bommenwerpers van de 100e Bombing Group. De een crashte te Lippenhuizen (Friesland) op 8 oktober 1943; de andere op 10 oktober 1943 in de omgeving van Kootwijkerbroek en Harskamp. Twee vliegers uit deze toestellen kwamen elkaar op 13 november 1943 op een onderduikadres in Brussel tegen. Ze bleken elkaar niet te kennen en wantrouwden elkaar eerst. Samen gingen ze verder richting Spanje en werden na een geslaagde ontsnappingspoging op kerstavond 1943 via Gibraltar naar Engeland teruggevlogen.

Met name het verhaal van de gecrashte piloot in Kootwijkerbroek vond ik uitgebreid terug in zijn Escape and Evasion Report, maar is daarnaast door hemzelf nog eens beschreven, nadat hij in de zeventiger jaren Nederland bezocht had. Dit verhaal is bijzonder gedetailleerd. Aan de hand van zijn verhalen is het mogelijk geweest veel onderduikadressen te traceren en er een indringend verhaal van te reconstrueren. Een kleindochter van deze piloot vond ik in Californië terug en zij wist waardevol materiaal te sturen.

1. HET VERZET OP DE VELUWE

JOOP KRUIMEL

Doctor J.P. Kruimel werd geboren op 23 april 1900 in Bojonegoro op Oost-Java. Hij ging in 1915 in Arnhem naar de middelbare school en studeerde later geneeskunde. In zijn werkzame leven was dokter Kruimel een orthopedisch chirurg met een praktijk in Utrecht. Daarnaast had hij een huis in Garderen dat 'De Ruif' heette, waar hij ook zijn beroep als orthopeed/arts uitoefende. Veel bekendheid kreeg hij als arts in Garderen. Van heinde en verre kwamen mensen hem daar meestal zaterdags consulteren. Hij overleed op 23 mei 1976.

In oorlogstijd is Kruimel in Garderen en omgeving zeer actief geweest in het verzet tegen de Duitsers. Vanaf het begin van de oorlog zag hij het gevaar van het nationaalsocialisme en hij was toen al zeer actief in het ophalen en onderbrengen van joden op allerlei schuiladressen. Ook zijn huis in Garderen werd hiervoor gebruikt. Daarnaast vonden vliegers hier hun onderdak. In oktober 1944 werd door de Duitsers een onderaardse schuilplaats met wapens en een zender bij dit huis ontdekt. 'De Ruif' werd in brand gestoken en met de grond gelijkgemaakt. Na de oorlog werd het huis herbouwd.

1. Geschilderd portret van dr. J.P. Kruimel, geplaatst in de recreatiezaal van Dr. Kruimelstaete in Garderen (schilder onbekend).

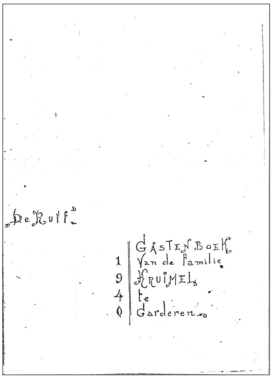

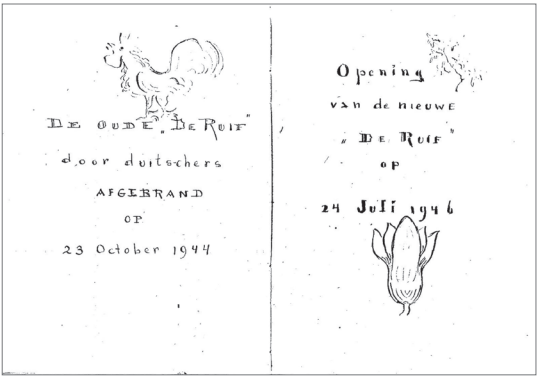

2. Pagina's uit het gastenboek van de familie Kruimel.

3. De nieuwe 'De Ruif' na de herbouw in 1946.

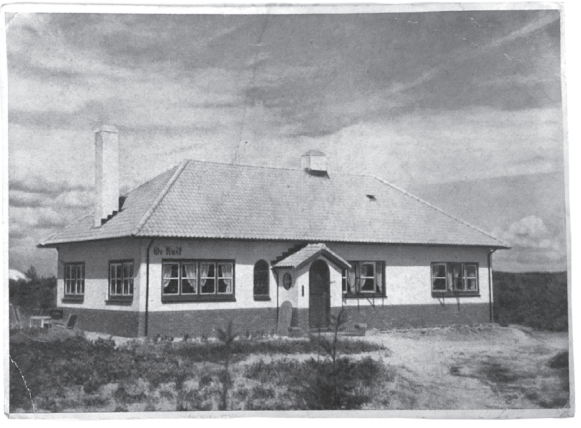

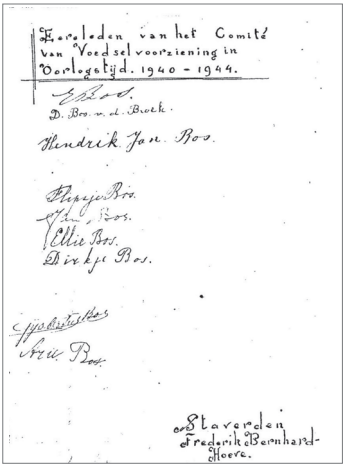

4. Graag geziene gast op 'De Ruif' was de familie Bos uit Staverden. Naast voedsel voor onderduikers, bood ook deze hoeve een schuiladres voor velen.

DIRK EN NELLY ESKES

Dirk Eskes, die zelf in het najaar van 1942 moest onderduiken, heeft samen met zijn vrouw veel anderen vanuit hun eigen schuilplaats geholpen. Onder hen waren studenten, joden, piloten en werkweigeraars. De Eskes werkten veel samen met Joop Kruimel en Nol Burger in Garderen, familie Bos en Thijs Foppen in Staverden en hun buren, de familie W. van der Mast in Nieuw-Milligen. Later werd Dirk een naaste medewerker van Jan Thijssen, de leider van de Raad van Verzet in Nederland. Ook maakte hij deel uit van 'De Driehoek' of 'Deltacentrum', het landelijk overlegorgaan van de diverse verzetsbewegingen om te komen tot de vorming van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten.

Eskes heeft een aantal gedichten geschreven, waarin hij zijn afkeer over de Duitse bezetting duidelijk verwoordde. Niet alleen het dagboek van Kruimel waarin ook een gedicht van hem staat, maar ook zijn eigen dagboek bevat veel gedichten uit de begintijd van de oorlog. In het boek *De vijftien executies* zijn reeds twee van zijn gedichten opgenomen. Hieronder volgen twee gedichten die hij op 7 december 1940 geschreven heeft. Ze zijn behoorlijk fel van toon; misschien heeft hij die dag iets beleefd dat hem bijzonder geërgerd heeft. We kunnen het hem niet meer vragen; op 4 april 1945 stierf hij voor het vuurpeloton op de Geldersedijk in Hattem.

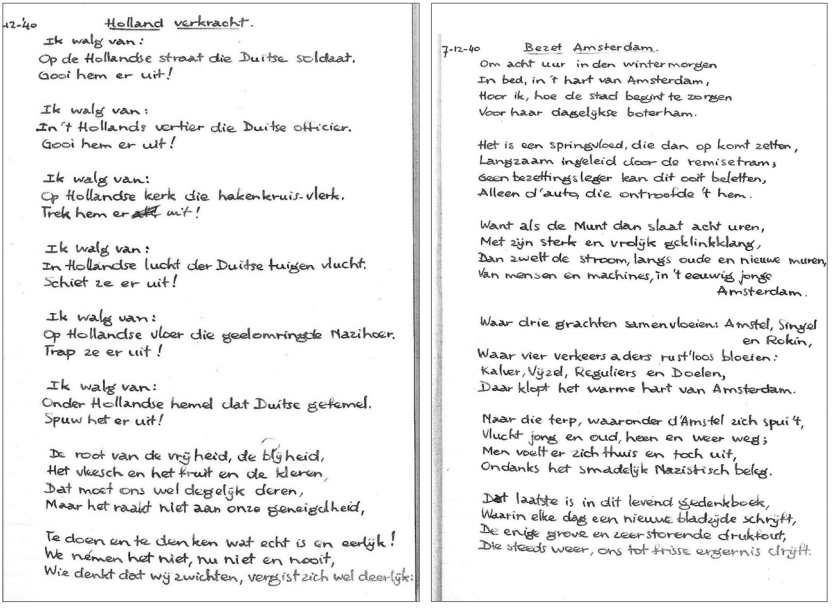

12-40 Holland verkracht.

Ik walg van:
Op de Hollandse straat die Duitse soldaat.
Gooi hem er uit!

Ik walg van:
In 't Hollands vertier die Duitse officier.
Gooi hem er uit!

Ik walg van:
Op Hollandse kerk die hakenkruis-vlerk.
Trek hem er ~~af~~ uit!

Ik walg van:
In Hollandse lucht der Duitse tuigen vlucht.
Schiet ze er uit!

Ik walg van:
Op Hollandse vloer die geelomringde Nazihoer.
Trap ze er uit!

Ik walg van:
Onder Hollandse hemel dat Duitse gefemel.
Spuw het er uit!

De root van de vrijheid, de blijheid,
Het vkeesch en het fruit en de kleren,
Dat moet ons wel degelijk deren,
Maar het raakt niet aan onze geneigdheid,

Te doen en te denken wat echt is en eerlijk!
We némen het niet, nu niet en nooit,
Wie denkt dat wij zwichten, vergist zich wel deerlijk:

7-12-40 Bezet Amsterdam.

Om acht uur in den wintermorgen
In bed, in 't hart van Amsterdam,
Hoor ik, hoe de stad begint te zorgen
Voor haar dagelykse boterham.

Het is een springvloed, die dan op komt zetten,
Langzaam ingeleid door de remisetram;
Geen bezettingsleger kan dit ooit beletten,
Alleen d'auto, die ontroofde 't hem.

Want als de Munt dan slaat acht uren,
Met zijn sterk en vrolijk gecklinkklang,
Dan zwelt de stroom, langs oude en nieuwe muren,
Van mensen en machines, in 't eeuwig jonge
Amsterdam.

Waar drie grachten samenvloeien: Amstel, Singel
en Rokin,
Waar vier verkeersaders rust'loos bloeien:
Kalver, Vijzel, Reguliers en Doelen,
Daar klopt het warme hart van Amsterdam.

Naar die terp, waaronder d'Amstel zich spuit,
Vlucht jong en oud, heen en weer weg;
Men voelt er zich thuis en toch uit,
Ondanks het smadelijk Nazistisch beleg.

Dat laatste is in dit levend gedenkboek,
Waarin elke dag een nieuwe bladzijde schrijft,
De enige grove en zeerstorende druktout,
Die steeds weer, ons tot trisse ergernis dwingt.

5. Gedichten dagboek Dirk Eskes.

Nelly Eskes, de vrouw van Dirk, vertelde over de periode dat haar man ondergedoken was het volgende:

'Op 9 november 1942 werd onze tweede zoon Tjarda geboren; zijn broertje Yougo was op 6 juni 1941 geboren. Op 10 november 1942, een kaart in de brievenbus van de Duitse autoriteiten dat Dirk Eskes, arts, werd opgeroepen om in Duitsland in de kampen voor tewerkgestelde arbeiders dienst te gaan doen. Binnen tien dagen moest hij naar Wahn bij Keulen vertrekken. We besloten dat hij niet zou gaan. Hij zou onderduiken, maar vertellen dat hij wel ging. Hij haalde later ook wel het reisgeld op, deed dus alsof hij wel de oproep zou volgen, maar vertrok ook voor mij voorlopig naar een onbekende plaats.

De hele week voorafgaande aan zijn 'vertrek', kregen we bezoek van mensen die hem wilden overhalen om niet te gaan, maar wij hielden vol dat hij wel ging. Een paar ingewijden wisten echter dat hij het niet zou doen. Ook zuster Teutscher, de kraamverzorgster die bij mij bleef, was op de hoogte. Veertien dagen na zijn vertrek kreeg ik een telefoontje van Dirk dat hij op zekere avond thuis zou komen om met mij te overleggen. Ik hoorde dat hij onder andere naar Alkmaar en Leiden was gegaan en via de Betuwe op de Veluwe terecht was gekomen. Hier had hij contact gekregen met een bekend verzetsman.

Men was bang dat ik, ook arts, zou worden meegenomen als de Duitse autoriteiten zouden komen om Dirk te halen. Ik moest dus ook vertrekken.

Ik vond het nodig om iemand van de familie over dit alles in te lichten. Ik vroeg Frits le Coultre die avond op bezoek. Hoe groot was zijn blijdschap toen hij Dirk zag en nu wist dat hij niet naar Duitsland was gegaan.

Ik zou twee koffers inpakken, Frits zou mij per trein wegbrengen naar Ermelo, waar Dirk mij zou komen ophalen. Die treinreis zal ik nooit vergeten. De trein was overvol, wij konden nergens in. De tranen stonden blijkbaar in mijn ogen, een vrouw met een baby en een kleuter in haar armen.

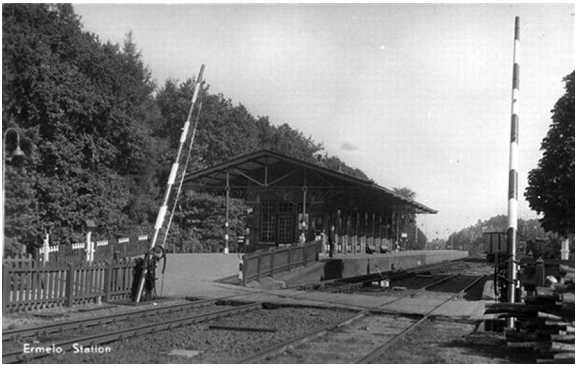

6. Station Ermelo.

Iemand had medelijden en ik werd in een coupé toegelaten. Ik wenkte Frits, want hij moest in ieder geval ook mee.

Op het station in Ermelo namen we afscheid van Frits. Niet alleen was hij ons contact met de familie, maar ook heeft hij tijdens onze afwezigheid onze boekenvoorraad in huis en de piano elders weten onder te brengen. Gelukkig waren deze zaken na de oorlog nog over; al het andere was uit ons huis geroofd.

Dirk haalde ons van de trein in Ermelo met een koetsje en ik herinner me Tjarda daarin zijn voeding te hebben gegeven. We gingen naar Staverden naar hotel De Zwarte Boer, waar we vier dagen op een onverwarmde slaapkamer doorbrachten.

Van daar liepen we over de heide met een kinderwagen – Tjarda erin, Yougo aan het voeteneinde op een stoeltje – naar Garderen. Dirk met fiets en koffer, Joop de verzetsman die ons onderbracht, ook met fiets en koffer. We kwamen in huis bij timmerman Nol Burger en zijn vrouw Wim.

Zelf hadden zij vijf kinderen tussen de twee en negen jaar. In het huis van Nol Burger kregen we beneden een zitkamer met gebruik van keuken en boven een slaapkamer. Mensen met een hart van goud, streng gereformeerd. Nol was hoofd van het verzet in Garderen en zo kwamen wij, alhoewel onderduikers, ook automatisch in het verzet terecht.

Joop de verzetsman was Joop Kruimel, orthopedisch chirurg in Utrecht. Hij had een buitenhuis in Garderen en had daar een joods echtpaar met zoon Gunther (zestien jaar) en dochter Marianne (achttien jaar) ondergebracht. Lien van Beverwijk, mijn vriendin uit Amsterdam, had ons gevraagd om Ab Groen, haar toekomstige man, een joodse arts, onder te brengen. Hij had tbc gehad en om die reden was hij lange tijd in een sanatorium in Bilthoven opgenomen geweest. Daar werd hij gewaarschuwd, dat voor zijn veiligheid niet meer kon worden ingestaan. Daarom werd Ab Groen ook ondergebracht in het huis van Joop Kruimel. In het huis van Joop waren door Nol Burger schuilplaatsen gemaakt. Onze eerste vlieger die daar een goed onderkomen kreeg, was de Engelsman Neville Fearneyhough.

Dirk kwam steeds dieper in het verzet. In onze omgeving gebeurden er een paar dingen, waardoor wij het beter vonden om te verhuizen, naar een wat veiliger plaats.

Nol heeft voor ons gezocht en zo kwamen we terecht in Nieuw-Milligen. Daar stond in de bossen een landhuis van iemand uit Den Haag. Het echtpaar dat op het huis toezag, woonde in een verbouwde garage op het terrein. Toen de oorlog uitbrak, had de eigenaar het echtpaar aangeboden

7. V.l.n.r.: Dirk, Tjarda, Yougo,en Nel Eskes. Foto gemaakt in 1943, bij Burger in Garderen.

in het huis te gaan wonen, in de hoop dat het dan niet gevorderd zou worden door de Duitsers. Daardoor kwam de garage leeg en konden wij daar gebruik van maken.

Hij was van hout en in drie ruimtes verdeeld door twee wanden. Een slaapkamer met ruimte voor een tweepersoonsbed en twee kinderbedjes, meer kon er niet in. Een voorportaal met daarachter de keuken, een aanrecht en een kast. Een woonkamer met een eenpersoonsbed, een tafel met vier stoelen en een houtfornuis erin. Het hout hakte ik zelf, voor verwarming en om er op te koken. Er was geen gas, leidingwater of elektriciteit. Buiten was een pomp, waar geel ijzerhoudend water uit kwam. Buiten was ook een wc – een plank met een gat erin – in een klein schuurtje. Je moest eerst stampen, want er waren ratten.

Ons huisje in het bos werd gebruikt als verblijfplaats en doorgangshuis voor piloten, die langs verschillende adressen naar de Pyreneeën en Spanje werden gebracht. Dirk was vaak weg; dus piloten verzorgen werd mijn werk. In die tijd kon je alleen leven met je verstand. Nol Burger had in het bos in de omgeving van ons huisje een eenmans gat en een tweepersoons schuilplaats gemaakt. Onder de grond, gestut als een mijn en voorzien van beddengoed. Het deksel afgedekt met dennennaalden en een water- en urinefles erin.

Ik liet de jongens er overdag uit; alleen als er iets in de buurt gebeurd was, moesten zij weleens een dag binnen blijven. Later hebben ze mij verteld, dat ze er 's nachts weleens uit gingen.

Sommigen bleven een paar dagen, anderen een paar weken. De langste tijd – tien weken – bleven Larry en Robert, twee Canadezen, toen was de lijn naar het zuiden door verraad geblokkeerd. Frank en Bill waren er drie

weken. Ze hebben allemaal de oorlog overleefd. Sommigen zijn onderweg gepakt en alsnog naar Duitse krijgsgevangenkampen gebracht, zoals Frank McGlinchey en Bill McDonald.

Ons huisje werd ook gebruikt om iemand die plotseling moest onderduiken te herbergen, maar dan alleen als er geen vliegers waren. In 1944 is Dirk opgepakt in het westen van het land en heeft een dag of vier in de Scheveningse gevangenis gezeten. Zij pakten hem samen op met 'Lange Jan', Jan Thijssen, hoofd van de Raad van Verzet. Dit was een van de grotere verzetsgroepen in Nederland. Uiteindelijk brachten ze Dirk naar een werkkamp bij Arnhem. Daar is hij weggelopen en weer naar huis gekomen. We hebben in die tijd huiszoeking gehad. Op dat moment hadden we gelukkig juist geen onderduikers of vliegers. Dirk lag in bed met een nierbekkenontsteking. Ik zei tegen de Duitsers dat hij tbc had en toen dropen ze gauw af.

Een erg spannende gebeurtenis was toen er in de buurt een vliegtuig naar beneden was gekomen. De Duitsers zochten de vliegers en er werd overal huiszoeking gehouden. Op dat moment had ik twee vliegers in huis. Plotseling hoorde ik de hond van de buren blaffen en zag door de bomen de buurvrouw met twee Duitse soldaten praten. Op de een of andere manier wist mijn buurvrouw de hond aan het blaffen te houden en mij op die manier te waarschuwen. Ontsnappen was er voor de vliegers niet meer bij en ik heb hun toen maar gezegd onder het tweepersoons bed te kruipen. De Duitsers kwamen echter niet naar ons huisje. Blijkbaar had mijn buurvrouw hen zo afgeleid, dat zij ons huisje niet gezien hebben.

Dirk en ik hadden afgesproken dat we zo weinig mogelijk samen zouden doen, zodat altijd een van ons zou overblijven. Het contact met de buitenwereld onderhielden we door een onder de grond verstopte radio. Het archief van de Raad van Verzet zat ook bij ons onder de grond. Na de oorlog heb ik het opgegraven en overgedragen aan het NIOD.

Najaar 1944 werd het onrustig in de omgeving van ons huisje in Nieuw-Milligen en gingen we weer verhuizen. De keus: een boerderij in Dedemsvaart of een huis in Ommen met een alleenwonende mijnheer en een echtpaar dat zijn huishouding verzorgde. We kozen voor Ommen en vertrokken per fiets en een bakfiets met daarop ons hele hebben en houden.

Als tussenstop was er een kasteeltje in Olst, waar iedereen in en uit liep; dat leek ons echter niet zo goed. Na vier dagen in Olst zijn we verdergegaan in een rijtuig met paard van een boer uit Raalte.

De volgende week was er een inval van de Duitsers in het kasteeltje 'De Haere', waarbij de kasteelheer Jan Schamhart, een van de leiders van de RVV, werd opgepakt. Hij werd later doodgeschoten bij de Woeste Hoeve. Wij waren net op tijd vertrokken.

We kwamen aan in Ommen bij een landhuis met daaraan vastgekoppeld de woning van het echtpaar dat de huishouding verzorgde.

Hij, ir. Hartman werkte overdag voor de Duitsers aan de spoorlijn. Dat vonden we maar matig, omdat het van twee walletjes eten was. De huishoudster deed ook mijn was. Zij vond de kanariegele luiers, zo geworden door het ijzerhoudende Milligense water, maar niks. In Ommen was een postadres van het verzet, waar ik de post haalde, omdat Dirk vaak weg was. Ik hoefde alleen maar de woonkamer waar we bivakkeerden met de heer Hartman schoon te houden. In die tijd wandelde ik veel met de kinderen. Toen Dirk in februari 1945 langer wegbleef dan anders, bleek hij door verraad te zijn opgepakt.

Tijdens het zenden met een geheime installatie bij broer Prenger in Hardenberg werd de boerderij omsingeld door Duitsers. Naast Dirk werden ook de marconist Floris van der Laaken en boer Prenger opgepakt. Ze werden overgebracht naar de gevangenis in Almelo. Het was moeilijk om daar contact te krijgen.

Vlak daarna werd het landhuis in Ommen gevorderd door de bekende NSB'er Van Geelkerken, die achter de IJssel wilde wonen. Op die manier hoopte hij sneller in Duitsland te zijn als het voor hem 'misging'.

Ik legde een briefje neer op het postadres van het verzet en kreeg een paar dagen daarna bericht dat ik afgehaald zou worden. Zo reisden we met paard-en-wagen naar Hardenberg. Daar werden we ondergebracht bij Vasse, van beroep timmerman en uitvaartverzorger.

Ik werd voorgesteld als iemand uit het westen die op hongertocht was. De kinderen en ik sliepen op een kamer. Daarnaast sliep een NSB-schooljuffrouw, die daar op kamers woonde. Vasse en zijn drie zonen sliepen elders in schuilplaatsen. Vrouw Vasse en dochter sliepen beneden, tegenover de woonkeuken.

Verder had het huis nog een 'mooie kamer', die alleen zondags gebruikt werd. We kregen nog een paar briefjes van Dirk, die uit de gevangenis gesmokkeld waren, maar daarna hoorden we niets meer.

Begin mei werd het westen van ons land bevrijd. Veertien dagen later kreeg ik bezoek van huisarts Kuyvenhoven, een verzetsman, die mij vertelde dat ze Dirk in Hattem hadden gevonden. Hij had in de gevangenis in Zwolle gezeten, maar op de vrouwenafdeling. Daarom had het verzet hem niet kunnen vinden. Op 4 april was hij met 'Bunny' (Austin) en nog een paar anderen bij Hattem aan de dijk gefusilleerd. Ze waren in Hattem begraven. Ik had al met de oudste zoon van Vasse, achter op de motor, overal gezocht. Onder andere in kamp Westerbork, waar toen nog mensen waren. Die zoek-

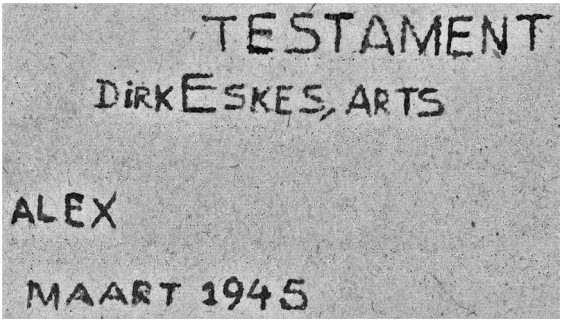

8. Testament Dirk Eskes.

tocht ben ik nooit vergeten. We zijn toen op de motor naar Hattem gegaan en hebben contact opgenomen met Nol Burger in Garderen, die alles geregeld heeft. Dirk had namelijk op wc-papier met een speld letters geprikt, en zo een soort testament gemaakt.'

Hieronder volgt een transcriptie van een deel van deze blaadjes, gemaakt door zijn zoon Tjarda:

> *Testament van Dirk Eskes, arts, geb. 16-8-1913 te Deventer, opgemaakt in S.D. Gevangenschap te Zwolle, als ALEX, comm.dt. Radiodienst b. d. Ned. Regering bekend.*
> *Maart 1945.*
>
> *A. Wegens huwelijk in gemeenschap van goederen met Nelly Margaretha Buis, arts, geb. 20-3-1917 in Heiloo gaan bij mijn dood mijn rechten, plichten jegens mijn 2 kinderen, alsmede mijn aanspraken, eigendommen, schulden geheel op haar over…*

Verder vraagt hij de Staat der Nederlanden om zijn vrouw en kinderen financieel te ondersteunen en het mogelijk te maken dat zijn beide zonen na de middelbare school een reis naar een ander continent kunnen maken en daarna een universitaire opleiding kunnen volgen in een van de beta-wetenschappen en die af te kunnen sluiten met een proefschrift.

De bovenstaande gebruikte afkortingen staan ook zo in het testament. Tjarda Eskes denkt dat het prikken met een speld heel tijdrovend was en dat zijn vader daarom zoveel mogelijk afkortingen heeft gebruikt.

In het testament had hij ook vemeld dat hij graag in Garderen begraven wilde worden. Omdat de begraafplaats in Hattem bijzonder sfeervol gesitueerd is onder hoge bomen, had Nelly hem daar graag gelaten, maar

uiteindelijk is zijn wens gerespecteerd. Vanuit het huis van Nol Burger in Garderen hebben we Dirk op 1 juni 1945 in Garderen herbegraven.

Het testament bestaat in zijn geheel uit twaalf velletjes toiletpapier en wordt afgesloten met een eveneens geprikte handtekening.

'Misschien was het voor mijzelf goed, om het eens van me af te schrijven,' besluit Nel haar verhaal in 2004.

Het efficiënte verzetsnetwerk op de Veluwe 1942–1945

De Veluwe was tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke schuilplaats voor de neergeschoten geallieerde piloten, die op weg waren naar het Verenigd Koninkrijk. De vliegers werden gehuisvest in veilige onderkomens door twee artsen: Dirk Eskes en Joop Kruimel. Aan de hand van het geheime 'gastenboek' van Kruimel, waarin alle onderduikers iets hebben geschreven, reconstrueert Wolter Noordman het soms droeve lot van een aantal van hen en geeft hij deze geallieerden een gezicht.
Dit boek geeft een gedetailleerd beeld van het verzet op de Veluwe en zoomt in op de persoonlijke verhalen van de ondergedoken piloten. Een aangrijpend boek, vol unieke foto's.

Wolter Noordman is specialist op het gebied van de Duitse bezetting en het verzet op de Veluwe en in Overijssel. Hij is erelid van de 158 Squadron Association vanwege zijn hulp bij het terugvinden van vier vermiste bemanningsleden in 2014. Eerder verschenen van hem onder andere *Ondergedoken op de Veluwe* en *De vijftien executies.* Daarnaast werkte hij mee aan het in Groot-Brittannië verschenen boek *From Delhi to Arnhem*, vanwege zijn kennis van de geheime operatie Pegasus 2.

www.omniboek.nl

NUR 689
ISBN 978 94 019 1630 1

9 789401 916301

Uitgeverij Omniboek